

טובי פנסטר. של מי העיר הזאת? תכנון, ידע וחיי היומיום. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. 2012. 213 עמודים

רינה נאמן*

נושא הספר הוא תכנון ערים, והסוגיה המרכזית הנדונה בו היא המתח בין הידע המקצועי של המתכננים ובין מה שפנסטר מכנה "הידע היומיומי" של תושבי הערים החיים במרחבים עירוניים את חיי היומיום שלהם. המחברת מלבנת סוגיה זאת מנקודת מבט ביקורתית. לטענתה, קיים פער בין שני סוגי הידע, והמתכננים המעצבים את המרחב העירוני מתעלמים מהרצונות, מהתחושות ומהציפיות של יחידים ושל קבוצות המשתמשים בו. מצב זה מעורר בקרב המשתמשים רגשות של חוסר ביטחון, פחד, חוסר שייכות וניכור, ואף תחושות של אפליה ודיכוי. על רקע זה, התזה של הספר היא שיש לאחד את שני סוגי הידע בתכנון ערים כדי לאפשר לתושביהן לממש את "זכותם לעיר" ואת "אזרחותם העירונית" (Lefebvre, 1992).

הדיון בידע המקצועי של מתכנני ערים בישראל נערך בפרספקטיבה היסטורית וסוציולוגית. המחברת מנתחת את הפעלת הידע התכנוני בישראל מראשית היישוב היהודי בארץ, דרך פלשתינה המנדטורית ועד שנות השבעים של המאה הקודמת, ועומדת על השפעת הידע התכנוני המודרני-מערבי על עולם התכנון בישראל, שאימץ אידיאולוגיות קולוניאליות וקפיטליסטיות. לטענתה, תפיסות אלו הלמו את האינטרסים היהודיים ואת הפרויקט הציוני והתעלמו מן האוכלוסייה הילידית הפלסטינית. נוסף על כך, את כינונו ואת הפעלתו של הידע המקצועי בישראל במרוצת הזמן מפרשת פנסטר כתולדה של יחסי הכוחות הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים בארץ, והיא מסתמכת לשם כך על משנתו של פוקו בדבר הקשר בין ידע לכוח (לדוגמה, Foucault, 1980). לדבריה, המתכננים מייצגים את הסדר החברתי, הפוליטי והכלכלי של הממסד הישראלי, ואף מסייעים לשימורו. במילים אחרות, מדיניות התכנון בישראל משמשת מנגנון שליטה על האזרחים, בהמציאה תרגום מרחבי לאינטרסים של קבוצות הגמוניות ולא לאינטרסים ציבוריים כלליים.

לשם המחשה מציגה פנסטר שלושה מקרים של אוכלוסיות מוחלשות - הברווים, יוצאי אתיופיה והפלסטינים במזרח ירושלים - שבהם ניכרת התעלמות מהידע המקומי, ויוצאות אל הפועל תכניות בעלות צביון של שליטה ודיכוי. עמדת המחברת ביחס לידע המקצועי מנוגדת לאידיאולוגיה המוצהרת של המתכננים, שלפיה תכנון הוא חלק מתהליך חיובי של התפתחות וקדמה ומבוסס על ידע מדעי ניטרלי, שוויוני ודמוקרטי. הצגה עצמית זאת מתעלמת לדעת פנסטר מן המציאות בפועל, וביחוד ממקרים שבהם מדיניות התכנון מזיקה לקהילות, מחמירה קונפליקטים ומרחיבה פערים חברתיים, כלכליים ולאומיים.

החלופה המאתגרת את הידע המקצועי הבא לידי ביטוי במערכות תכנון ובהליכי תכנון ברמת המקרו היא הידע היומיומי של פרטים ושל קבוצות ברמת המיקרו, ידע שלפי המחברת הוזנח הן בספרות על תכנון והן בהפעלתו. זהו ידע חושי, גופני, רגשי, אינטואיטיבי וחוייתי, המופק תוך כדי התנסותם הממשית של אזרחים בעלי זהויות מגוונות במרחבי חיהם היומיומיים, על משמעויותיהם

*המחלקה לממשל וחברה, המכללה האקדמית של תל אביב-יפו

הפרקטיות והסמליות כאחת. לטענת המחברת, בתכנון הממסדי שוררת התעלמות מזהויות אלו, ובעיקר מהקשר המגדרי, עקב יחסי הכוחות הלאומיים, הקפיטליסטיים והפטריארכליים בחברה הישראלית, וזאת למרות הרלוונטיות הרבה שלהן לשימוש בפועל במרחב העירוני ולהשתתפות היומיומית בו. בהקשר זה דנה פנסטר בהרחבה בזהויות של נשים ובהפרת זכותן לניידות בעיר המותנית בקודים קשוחים של לבוש וצניעות. בכך מתחברת הכותבת לדיון רחב במדעי החברה בסוגיית ההדרה של נשים מן המרחב הציבורי (לדוגמה, Low, 1996).

מאליו מובן שמדיניות של אפליה ודיכוי המוטלת בכפייה על פרטים ועל קבוצות בעלי זהויות מגוונות ומשתנות אגב התעלמות מן הידע המקומי שלהם, מולידה בקרבם אי-שביעות רצון, כעס ותסכול סמויים וגלויים. בהקשר זה מפרטת המחברת כמה טקטיקות רווחות שקוראות תיגר על הידע המקצועי הדומיננטי בתכנון, כמו הפעלת שליטה על הבית על ידי עיצובו וסידורו, הימנעות משימוש במרחב הציבורי, הפרטת המרחב הציבורי או מעורבות פעילה נגד פרויקטים תכנוניים.

על רקע זה מציעה פנסטר המשגה שונה לתכנון, שמשלבת ידע תכנוני מקצועי עם ידע יומיומי מתוך התחשבות במשאלות ובצרכים של פרטים ושל קבוצות בעלי זהויות אתניות, לאומיות, תרבותיות ומגדריות מגוונות, ומתוך חתירה לשיפור רמת החיים ואיכות החיים של האוכלוסייה בכללותה ולא רק של קבוצות הגמוניות. מדיניות כזאת אמורה להבטיח זכות השתתפות לתושבים בתהליכי קבלת ההחלטות הנוגעות לעיצוב המרחב העירוני שלהם, וכן לעודד את אחריותם ואת מחויבותם כלפי המרחב הציבורי והשימוש בו.

הצעתה של פנסטר מתיישבת עם הזרם הפוסטמודרני בתכנון, שמטפח גישות תכנוניות חלופיות המשלבות מבחר סוגי ידע בהשפעת מאבקים של ארגונים, עמותות, ועדי שכונות ויחידים להכרה בזכויותיהם ובצרכים שלהם במרחב הציבורי (לדוגמה, Harvey, 1989). המחברת דנה בהקשר החברתי, הפוליטי, הארגוני והאידיאולוגי של גישות אלו ומדגימה אותן בזירה הישראלית, למשל בהרחבת היישוב הקהילתי יעד בגליל ובהעתקת האנדרטה של יהודי אתיופיה לזכר הנספים בדרך לישראל מקיבוץ רמת רחל להר הרצל. קידומן של גישות אלו קשור לדעת פנסטר בחיבור בין המאבק לזכויות אדם בישראל ובין תחום התכנון.

מבנה הספר בהיר ומוביל את הקורא בשיטתיות דרך טיעוניה של הכותבת. הפרק הראשון מציג את מטרת הספר ואת התזה המרכזית בו, וכן את הפרספקטיבות שמתוכנן נכתב. בפרק השני מובא ניתוח היסטורי של התפתחות הידע התכנוני בישראל מתחילת המאה ה-19 ועד שנות השבעים של המאה הקודמת. הפרק השלישי מנתח את תפקידו של הכוח בתכנון, והפרק הרביעי מנתח את מושג הזהות בתכנון. הפרק החמישי מוקדש להתנגדויות מקומיות לתכנון ממסדי, בפרק השישי נדונות מגמות פוסטמודרניות בתכנון, והפרק השביעי מביא כמה סיפורי הצלחה של החיבור בין ידע מקצועי לידע מקומי בישראל ומחוצה לה.

בשל מגוון הפרספקטיבות שבהן נעשה שימוש בספר - תכנונית, היסטורית, סוציולוגית ופמיניסטית - המתודולוגיה הנקוטה בו מגוונת ביותר וכוללת ניתוח ספרות מקצועית מאת פילוסופים של תכנון, אדריכלים ישראלים ומערביים והוגי דעות חברתיים (שמגובה ברשימת מקורות עשירה); דוחות של ועדות מומחים לתכנון ושל מסגרות לחשיבה תכנונית דוגמת החוג לרפורמה התיישבותית; הדגמת פעילויות של איגוד האדריכלים והמהנדסים; תיאור פרויקטים

אדריכליים דוגמת השיכון הציבורי או בניית ערים חדשות לפיזור אוכלוסין; ניתוחים של תכניות מתאר ארציות; סיפורים של פרטים בעלי זהויות מגוונות על התנסויותיהם במרחב הציבורי; ודוגמאות מן הספרות ומן הציור.

הספר יצא לאור בד בבד עם המחאה החברתית בישראל ועם הדיון הנרחב בהדרת נשים מן המרחב הציבורי. ולא מקרה הוא. הספר הוא אחד הביטויים לאקטיביזם החברתי של המחברת, שמלבד התמחותה כגיאוגרפית וכמתכנתת ערים, ומלבד תפקידיה האקדמיים באוניברסיטת תל אביב בנושאי תכנון סביבתי וקהילתי ובלמודי מגדר, מעורבת באינטנסיביות בפעילות חברתית וציבורית לקידום השקפותיה. למשל, פנסטר נמנית על מייסדיה של "במקום - מתכננים למען זכויות תכנון", עמותת אנשי מקצוע שמטרתה לקדם ולחזק את הקשר בין זכויות אדם ואזרח ובין רשויות התכנון בישראל מתוך שיתוף הציבור בהליכי תכנון. המחברת פעילה גם בנושאים חברתיים שאינם קשורים לתכנון דווקא, כמו סדנת מחקר על מחאת קיץ 2011 בזיכרון יעקב או ערב דיון בנעילת התערוכה "לקראת שיבת פליטים פלסטינים".

בזכות המבט הרחב של הספר על תכנון ערים בישראל ובחברה המערבית, וכן בזכות ההמחשות הרבות, המגוונות והמרתקות מן הזירה הישראלית והעולמית, הרלוונטיות שלו לאירועים עכשוויים בארץ והכתיבה הבהירה והשיטתית, אני ממליצה על קריאתו לא רק למתעניינים בתכנון עירוני אלא גם לקהל הרחב, ובעיקר לתושבי/ות הערים ולבעלי/ות מודעות חברתית בקרבנו. שהרי כולנו בסופו של דבר בעלי ידע ואינטרסים מקומיים.

מקורות

- Foucault, M. (1980). *Power knowledge*. New York: Harvester Wheatsheaf.
 Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity*. London: Blackwell.
 Lefebvre, H. (1992). *The production of space*. Oxford: Blackwell.
 Low, S. M. (1996). The social production and the social construction of public space. *American Ethnologist*, 23(4), 861-879.